

Ergenlikte Özerklik Gelişimi

Autonomy Development in Adolescence

Yalçın ÖZDEMİR¹ ve Figen ÇOK²

Öz: Ergenlik döneminde bireyler bağımsız olmak için çaba harcamakta ve kendi yaşamları ile ilgili kararları kendileri almak istemektedirler. Bu bağımsızlık arayışı ve gereksinimi genel olarak “özerklik” olarak adlandırılmaktadır. Bu derleme çalışmasının amacı ergenlik döneminde özerkliğin gelişimini anlamak için bu konudaki alanyazını incelemektir. Psikolojideki ilgili alan yazının incelenmesi sonucunda özerklik kavramının çeşitli şekillerde ele alındığı görülmektedir. Özerklik gelişimi “aileden ayrışma” anlamından “kendi kendini yönetme” kavramına doğru bir değişim yaşamıştır. Başkalarından bağımsız olma anlamına gelen ayrışma sağlıklı bir gelişim için ön koşul olarak görülürken, kendi kendini yönetme bakış açısı özerkliğin temel bir gereksinim olarak görmekte ve özerkliğin başkaları ile ilişkileri sürdürerek sağlıklı bir şekilde gelişeceğini ileri sürmektedir. Birçok çalışma özerk olma ve aile ile yakın ilişkileri sürdürmenin ergenlerin iyi oluşları üzerinde olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir. Ergenlikte özerkliğin ortaya çıkaran etmenlerin ve özerkliğin sonuçlarının anlaşılması psikologlara, psikolojik danışmanlara ve eğitimcilere ergenleri daha iyi anlamalarında ve onlara yönelik hazırlayacakları, sağlıklı gelişimlerini destekleyici programların planlanmasında yardımcı olabilecektir.

Anahtar Sözcükler: ergenlik, özerklik.

Abstract: During adolescence, individuals attempt to become independent and want to make decisions about their own lives. This search for independence and the need for it, is conceptualized as “autonomy”. The purpose of this review was to examine the literature to analyze the concept of autonomy development in adolescence. Review of existing psychology literature shows that conceptions of autonomy have taken several forms. Autonomy has evolved from concept of “separation” from the parent to the “self-governance” approach. While the theme of separation implies independence from others and being autonomous has been considered a requisite of healthy human development, self-governance approach to autonomy sees it as basic need and propose that autonomy and relatedness can coexist. Many research results indicated that becoming an autonomous individual and maintaining relationship with one’s parents and others have positive impacts on adolescents’ well-being. Understanding the antecedents and consequences of adolescent autonomy will help psychologists, counselors and educators to develop appropriate health-promoting intervention programs.

Keywords: adolescence, autonomy.

Türkiye’de insanların genellikle kendileri için yaşamadığı, yakınlarının istek ve gereksinimlerinin onlar için çok önemli olduğu, öte yandan insanların gereksinimlerini karşılama konusunda kendilerine yetmediği düşünülmektedir. Özellikle daha geleneksel ortamlarda insanların kararlarını da kendilerinden çok yakınlarının aldığı, ailenin sevdiği ve istediği şeylerin meslek ve eş kadar önemli konularda bile belirleyici oldukları konuşulur durur. Öte yandan, geleneksel ortamlarda büyüyen çocuk ve gençlerin daha az özerk oldukları yaşamlarının da bu nedenle daha çok anababalarının istekleri doğrultusunda biçimlendiği

söylenegelmektedir. Ancak, bu tür ortamlarda büyüyen çocuk ve gençler eğitilmiş kentli akranlarına göre kendine yetme açısından çok daha özerk görünürler. Çocukluk yıllarında günlük yaşamlarında yetişkin desteğine neredeyse gereksinim duymadan yaşamaya çalışırlar, örneğin karınlarını kendileri doyurur ve oyunlarını kendileri oluştururlar. Ama iş, eş seçimi gibi daha önemli bir konuya gelince, kendilerinin değil anababalarının sesine daha kolay kulak verebilirler. Ergenlikte özerkliğin çok karmaşık bir süreç olduğu yolundaki bu gözlemler ve toplumsal söylemler bizi insan gelişiminde özerklik olgusunun

Yazar Notu: Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazarın doktora tez çalışmasının kuramsal kısmından oluşturulmuştur ve TÜBİTAK tarafından 107K545 No’lu Hızlı Destek Projesi olarak desteklenmiştir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, e-posta: yalcin.ozdemir@adu.edu.tr.

² Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, Ankara, e-posta: fcok@baskent.edu.tr.

ve özerklikle ilgili alan yazının konuya bakışının incelenmesine götürmüştür.

Bu derlemenin amacı alanyazında ele alındığı haliyle önemli bir gelişim özelliği olan özerkliğin (Blos, 1979; Erikson, 1969; Freud, 1958) ergenlikteki önemini, özerkliğin gelişimini etkileyen kültürel ve çocuk yetiştirme ile ilgili faktörleri, özerkliğin ergenler açısından sonuçları ile ilişkisini ele alan çalışmaları yansıtmak ve değerlendirmektir.

Özerklik Neden Önemli?

Ergenlik özerklik gelişiminin en önemli olduğu yaşam dönemi olarak ifade edilebilir. Ergenlikte özerklik gelişiminin daha iyi anlaşılması, onların hızla değişen günümüz dünyasına daha donanımlı ve sağlıklı bir şekilde katılmalarını kolaylaştıracaktır. Sağlıklı özerklik gelişimi ruh sağlığı açısından, gençlerin madde kullanımı, suç gibi çeşitli risklerden uzak kalmaları bakımından ve çağın gerektirdiği iş yaşamında daha üst hedeflere ulaşma açısından avantajlı görünmektedir.

Curtis (1992) ergenlik döneminde bağımsızlık çabalarının yoğunlaştığını ve ergenlerin özerklik kazanmak, kimlik oluşturmak yolunda risk alma olasılıklarının da arttığını belirtmiştir. Bunun yanında günümüz gençlerinin kendileri ve çevreleri ile ilgili önceki kuşaklardan daha fazla sorumlulukla karşı karşıya oldukları belirtilmektedir (Steinberg, 1999). Ergenlerinin karşı karşıya oldukları bu beklentiler onların özerklik gelişimleri ile yakından ilişkili görünmektedir (Haworth ve Conrad, 1995). Günümüz gençleri giderek hızla küreselleşen dünyada mücadele edebilmek için akademik, sosyal ve kültürel alanlarda bazı yetkinliklere sahip olmalıdırlar. Bu nedenle amaç belirleme, karar verme ve sorun çözme gibi birçok yaşam becerisinin temelini oluşturan özerklik, gelişim kuramlarında da önemli kavramlardan biri durumundadır (örn., Blos, 1979; Erikson, 1969; Freud, 1958).

Aşağıda özerkliğin gelişimsel ve aynı zamanda kültürel bir özellik olarak önemine, alt başlıklar halinde değinilmiştir.

Sosyo-Kültürel Değişimler

Günümüz gençleri önceki kuşaklara göre eğitim, iş, aile gibi konularda farklı beklentilerle ve zorlanmalarla karşı karşıyadır. Son yıllardaki hızlı ekonomik, teknolojik ve toplumsal değişimler gençlerin hayata ve iş yaşamına çok hızlı bir şekilde değişen iş pazarının gerektirdiği yüksek eğitim, teknik beceriler gibi konularda daha iyi hazırlanmalarını gerektirmektedir. Teknik gelişmelerin ve birçok iş alanının küresel biçimde yayılmasının bir sonucu olarak birçok iş için gerekli olan beceriler oldukça değişmiştir. Örneğin günümüzde birçok iş için

bilgisayar okuryazarlığı, dil yeterliliği gibi beceriler temel gereklilikler olarak gözükmektedir. Ancak, bu görece daha akademik eğitsel kazanımların yanı sıra, karar verme gibi özerklikle ilişkili olabilecek beceriler de günümüzde temel gereklilikler olarak belirtilmektedir (Haworth ve Conrad, 1995).

Riskli Davranışlar

Günümüzde birçok genç sigara, alkol ve madde kullanımı, suç işleme gibi çeşitli risklerle karşı karşıyadır. McElhaney ve Allen (2001) ailesi tarafından özerkliği desteklenen ergenlerin akrabaları ve aile bireyleri ile daha iyi ilişkiler kurduklarını, sosyal yaşam becerileri açısından daha olumlu durumda olduklarını göstermiştir. Bazı çalışmalarda özerkliği desteklenen ergenlerin riskli davranışlarda bulunma olasılıklarının daha düşük olduğu gösterilmiştir. Örneğin, Williams, Cox, Kouides ve Deci (1999) özerk seçimler yapma şansı olan ergenlerin sigara içme gibi olumsuz davranışlarda bulunma olasılıklarının düşük, sağlıklılarını geliştirici davranışlarda bulunma olasılıklarının ise daha yüksek olduğunu bulmuşlardır.

Ruh Sağlığı

“Özerklik” ergenlerin ruh sağlığı ile ilişkili olarak da ele alınan önemli kavramlardan biridir. Chirkov ve Ryan (2001) Rusya ve Amerika’da yaptıkları çalışmalarında ergenlere anababalar ve öğretmenler tarafından sağlanan özerklik desteğinin ergenler üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu; özerklik desteğinin ergenlerde akademik içsel güdülenmeyi ve iyi oluşu yordadığını göstermişlerdir. Bazı kuramlar ve görgül araştırma bulguları tarafından özerkliğin evrensel bir gereksinim olduğu ve bu gereksinimin doyurulmasının psikolojik sağlık için önemli olduğu ileri sürülmektedir (Chirkov ve Ryan, 2001; Ryan ve Deci, 2000). İlerleyen bölümde ifade edileceği gibi “öz belirleme kuramı”nda (self determination theory) özerklik temel psikolojik gereksinimlerden biri ve iyi oluş ile ilişkili bir yapı olarak ele alınmaktadır (Deci ve Ryan, 2000). Ancak yine ileriki bölümde tartışılacağı gibi öz belirleme ile ilgili araştırmaların çoğunluğu Batı kültürlerinde yapılmış, çok az çalışmada özerklik gereksinimin evrenselliği gösterilmiştir (ör., Sheldon, Elliott, Kim ve Kasser, 2001). Bazı araştırmacılara göre de özerkliği sınırlandırdığı düşünülen kontrol her zaman kişilerin psikolojik sağlıkları ile olumsuz ilişkili olmayabilir (Chao, 1994; Kağıtçıbaşı, 1996). Dolayısıyla özerklik ve ruh sağlığı arasındaki ilişkide kültür önemli bir aracı değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

Kültürel Tartışmalar

Bazı kuramcılar özerkliği kültüre özellikle de

batı kültürüne özgü olarak görmüşlerdir (Cross ve Markus, 1999; Markus ve Kitayama, 1991). Özerklik, bireycilik ve kişisel özgürlük gibi değerlerin kuzey Amerika ve endüstrileşmiş diğer batı toplumları için önemli değerler olduğu bilinmektedir (Zimmer-Gembeck ve Collins, 2003). Bu toplumlarda aileler çocuklarını kendi kararlarını almaları yönünde toplumsallaştırmakta, erken yaşlarda sorumluluk almalarını desteklemekte, özerk davranışlar göstermelerini beklemektedirler (Zimmer-Gembeck, 2001). Doğal olarak ergenler de kişisel hakları ve sorumlulukları daha fazla talep etmekte belki daha erken istemektedir. Öte yandan, farklı toplumlarda bireyin özerk olmasından farklı başka değerler baskın olabilmektedir. Örneğin, Türkiye’de çocuk yetiştirme uygulamalarının genellikle bağımlılık odaklı olduğu, çocuklara uygun gelişim dönemlerinde sorumluluk verilmediği, karar alma süreçlerine katılmadıkları ileri sürülebilir. Türk toplumunda bebeklik ve çocukluk yıllarından itibaren çocukların özgürlükleri, bağımsızlıkları ve özerkliklerinin aşırı korumacı bir tutum sergilenerek kısıtlandığı genel kabul gören bir durumdur. Çocukların yaşlarına uygun yapabilecekleri davranışların onlar adına yapılması küçük yaşlardan başlayıp yetişkinlik yıllarına kadar sürmektedir. Kağıtçıbaşı (1996) Asya kültüründe daha fazla aile kontrolünün olduğunu ve bunun daha kolay kabul edildiğini ileri sürmüştür. Chao (1994)’da Asya kültüründe kontrolün olumsuz bir özellik gibi algılanmaktan çok çocukla ilgilenmenin bir göstergesi olarak algılandığını vurgulamıştır. Değerlerdeki bu farklılıkların ergenlik döneminde özerklik gelişimini ve ergenler ile aileleri arasındaki iletişimi etkileyebileceği ileri sürülmektedir (Zimmer-Gembeck ve Collins, 2003).

Sonuç olarak, özerklik aile ilişkileri içinde gelişmeye başlayan ve bu ortamın dışında devam eden, kültürel etmenlere de bağlı olan sosyal bir gelişim alanı olarak görünmektedir. Bugünün dünyasında, birçok ergen zamanının önemli bir kısmını ev dışında, ailenin doğrudan denetiminin ya da gözetiminin dışında harcamaktadır. Diğer yandan anababalar da işlerinin ve ailenin beklentilerini karşılamak için mücadele etmektedir. Toplumsal yaşamla ilgili bu durumlar ergenlerin kendi davranışlarını sağlıklı bir biçimde yönetebilme ile ilgili donanımlı hale gelmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Ergenlikte Özerklik Gelişimi: Kavramsal ve Kuramsal Açıklamalar

Özerkliğin Tanımı ve Boyutları

Ergenlik dönemi çocukluktan yetişkinliğe geçişi simgeleyen birçok değişimi içermektedir. Bu dönemde

gerçekleşen fiziksel ve bilişsel değişimlerin yanında birçok toplumda ergenler yeni haklar ve sorumluluklar yüklenmektedir (Paikoff ve Brooks-Gunn, 1991). Ergenlik döneminde yaşanan hızlı fiziksel ve bilişsel gelişimin, sosyal ilişkilerin gelişiminin ve ortaya çıkan yeni hak ve sorumlulukların bir sonucu olarak özerklik gelişimi hızlanmaktadır. İçinde bulunulan koşullar ve özellikler bireyin ergenlik yıllarında daha çok kendine yetme ve özgür bir birey olma yaşantılarıyla karşılaşmasına neden olmaktadır. Yani hem birey daha özerk olmak istemekte, hem de diğer alanlarda ortaya çıkan gelişmeler bireyin özerkliğinin temelini oluşturmaktadır. Bu dönemde bilişsel alanda bireyin kendi kararlarını alabilme potansiyeli artmakta, benlik ve kimlik gelişimi hızlanmakta ve duygu ve davranışlar daha çok ergenin kendisi tarafından düzenlenmeye başlanmaktadır (Grotevant ve Cooper, 1985; Zimmer-Gembeck ve Collins, 2003). Ergenlik döneminde bütün bu etmenler özerklik gelişimini ergenlikten yetişkinliğe geçiş için temel gelişim görevi haline getirmektedir.

Özerklik, anlamı ve uygulama alanı bağlama ve ortama göre değişebilen evrensel bir kavramdır. Örneğin bireylerin, ailelerin, kurumların ve toplumların özerkliğinden söz edilebilir. Ancak genel anlamıyla özerklik kavramı bağımsız olma durumu ya da kendi kendini yönetme olarak düşünülmektedir. Ergen gelişimi ile ilişkili olarak özerklik kavramı farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Aşağıda bu tanımlamalar üzerinde durulmuş ve bunlardan bir senteze ulaşılmaya çalışılmıştır.

Özerklik (autonomy) kavramı latince “autos” (öz) ve “nomos” (yönetim) kelimelerinden oluşmaktadır. Kavramın kökenine de dayanarak özerklikle ilgili operasyonel tanımların çoğu kişinin kendi kendini yönetme yeterliliğini göstermeye çalışmaktadır. Ergenlikte özerklik gelişimi ile ilgili zaman içinde birbirinden farklı bakış açıları ve buna bağlı olarak farklı tanımlamalar ortaya çıkmıştır. Özerklikle ilgili ilk görüşler, aileden ayrılarak özerkliğin kazanılması, ardından aileden bir kopuş yaşamadan bireyselleşme ve günümüzde de aileyle yakın ilişkileri sürdürerek özerk olmaya doğru bir değişim yaşamıştır. İlk iki bakış açısı Psikanalitik yaklaşımın sonucu gelişen görüşleri yansıtmaktadır ve özellikle Anna Freud’un görüşlerinden etkilenmiştir. Onun görüşlerinden etkilenen araştırmacılar ergenlerin ailelerinden kopma ve ayrışma süreçlerini tanımlamaya ve anlamaya çalışmışlardır. A. Freud (1958)’un tanımlamasında özerklik aile bağlarından ve kontrolünden kopma olarak ele alınmıştır. Ardından Psikanalitik kuramcılardan Peter Blos (1979) özerkliği aile bağlarından kopmadan ergenin aileden bireyselliğini kazanması olarak tanımlamıştır.

Özerklik tanımlamalarından bazıları özerkliğin gelişimini kişinin kendisine bağlı bir süreç olarak ele almıştır. Örneğin Ryan ve Deci (2000) özerkliği, bireyin tamamen kendisi tarafından başlatılan ve yönetilen eylemler olarak görmektedir. Öz yeterlik kuramında (Deci ve Ryan, 2000) özerklik temel bir gereksinimdir ve kişi kendi eylemlerinin kaynağı olarak kendini gördüğünde bu gereksinim karşılanmaktadır. Kuramda, bireyleri kendi eylemlerinin başlatıcısı olma yönünde güdüleyen içsel bir gereksinimden bahsedilmektedir. Bu kuramda diğerleri ile olan ilişki biçimleri özerkliğin gelişimini desteklemektedir. Aileden ayrılma, bağımsızlaşma, aileyle çatışma özerklik gelişimi için gerekli görülmezken, tersine sosyal ilişkilerin özerklik gelişimindeki rolü üzerine vurgu yapılır. Kuramda belirli eylemler için kontrol edilmek, zorlanmak ve yönlendirilmek özerkliğin karşıtı (heteronomy) olarak görülmektedir (Deci ve Ryan, 2000).

Sonuç olarak özerklikle ilgili bazı tanımlamalar çocukluk bağımlılıklarından kurtulmayı vurgularken bazıları seçim yapma, amaç belirleme, kendi davranış, duygu ve bilişini düzenlemeye odaklanmaktadır. Son zamanlarda bu tanımlamaların çeşitli yönleri bir araya getirilerek özerklik tanımlanmaktadır. Buna göre özerklik, aileyle ilişkilerin sürdüğü ancak aynı zamanda da kişinin kendi kararlarını aldığı, kendi kendini güdüleyebildiği bir gelişim süreci olarak görülmektedir (Collins, Gleason ve Sesma, 1997).

Özerklik çeşitli alt boyutlara ayrılabilmesine karşın çoğunlukla davranışsal, duygusal ve bilişsel özerklik olarak ele alınmaktadır (Sessa ve Steinberg, 1991). Özerkliğin davranışsal boyutu kendi kendini yönetmeyi, kendi davranışlarını düzenlemeyi ve kendi kararlarını almayı ve uygulamayı içeren aktif ve bağımsız bir işleyişi tanımlamaktadır (Feldman ve Rosenthal, 1991; Sessa ve Steinberg, 1991). Davranışsal özerklik kişinin kendi kendine hareket etme kapasitesini kapsamaktadır. Erik Erikson özerkliği kavramsallaştıran ilk kuramcılardandır (Erikson, 1969). Erikson'a göre psiko-sosyal gelişimin ikinci evresinin temel gelişimsel görevi özerkliğe karşı kuşku ve utanç krizinin başarılı bir şekilde çözülmesidir. Erikson'a göre, bebeklikte ortaya çıkan kendi eylemlerini düzenleyebilme çocuğa yeni bir özgürlük sağlamaktadır. Yürümeye, kendi kendine yemek yemeye çalışma, tuvalet eğitimi gibi girişimler özerklik isteğinin göstergeleridir. Böylece, bir ve üç yaşları arasındaki bu gelişme çocuğun özerkliğini etkilemektedir. Çocuğun kendi kendine davranmayı öğrenmesi anlamına gelen Erikson'un özerklikle ilgili kavramsallaştırmasının davranışsal özerklik olarak sınıflandırılabilceği belirtilmektedir (Beckert, 2005).

Bilişsel özerklik kendi kendine güven duygusu,

kişinin kendi yaşamını kontrol edebileceği inancı ve sosyal etkilerden bağımsız olarak karar alabileceği ile ilgili öznel duygular açısından tanımlanmaktadır (Sessa ve Steinberg, 1991; Brown, Mounts, Lamborn ve Steinberg, 1993). Duygusal özerklik aileden bağımsızlaşma ve bireyleşme olarak ifade edilir. Bu boyutta aileyle olan ilişkilerin niteliği değişmekte ve aileyle ilgili daha gerçekçi bir algılama oluşmaktadır (Steinberg ve Silverberg, 1986). Ergenlik döneminde davranışsal, bilişsel ve duygusal özerkliğin gelişimi bazı yazarlara göre (örn., Zimmer-Gembeck, 2001) olumlu ruh sağlığına ve benlik algısına sahip, öz saygı düzeyi yüksek, kendi kendini güdüleyebilen ve kendi davranışlarını düzenleyebilen bir yetişkin olmanın yolunu açmaktadır.

Son yıllarda özerkliği tutumsal, duygusal ve işlevsel özerklik olarak farklı biçimlerde ele alan çalışmalar da bulunmaktadır (Noom, Dekovic ve Meeus, 2001)). Tutumsal özerklik, "farklı seçenekleri görüp, bunlar arasından karar verme ve amaç belirleyebilmek"; duygusal özerklik "amaçları belirlerken başkalarının düşüncelerine başvurmanın yanında kişinin kendi düşüncelerine ve tercihlerine güvenmesi"; işlevsel özerklik ise "kişinin amacına ulaşabilmesi için strateji belirlemesi" olarak tanımlanmaktadır.

Sonuç olarak, özerklik gerek davranışsal, duygusal ve bilişsel gerekse tutumsal, duygusal ve işlevsel özerklik olarak tanımlansa da bu boyutların birbirinden kavramsal olarak farklı olduğu görülmektedir.

Özerklik Gelişimi İle İlgili Kuramsal Yaklaşımlar

a) Organizmacı Yaklaşım

Psikanalitik kuram, temel olarak insanın erken gelişim (çocukluk) dönemi ile ilgilenmiştir ve Sigmund Freud'un çocukluk dönemine bakışı ergenlik dönemini anlamaya temel oluşturmaktadır. Özerklik gelişimi ile ilgili ilk etkili bakış açısı Freud'un kızı Anna Freud'un (1958) psikanalitik kurama dayanan görüşleridir. A. Freud'a göre ergenler çocukluğun yansıması olan Oedipal duygularla baş etmek için anababadan uzaklaşma yolunu seçerler. Bu kuramda özerklik, dürtüsel gelişimin de bir sonucu olarak ergenin aile bağlarından ve kontrolünden uzaklaşması olarak tanımlanmaktadır. Dürtülerin, özellikle cinsel dürtülerin, ergenlik dönemiyle birlikte artış gösterdiği ve bunun ergende davranışsal ya da bilişsel başkaldırılara neden olduğu, aileyle ergen arasındaki çatışmaları artırdığı belirtilmektedir. Kuramda aileyle bağların zayıflaması kendi duygu, düşünce ve davranışlarının sorumluluğunu alabilen özerk bireyler olabilmek için gerekli görülmektedir.

Psikanalitik kuramın temsilcilerinden Blos (1979) ikinci ayrışma (second individuation)

süreci olarak tanımladığı normal ergen gelişimi için anababa bağımlılığından kopma, anababadan ayrışma deneyiminden söz etmiştir. Mahler (1963) tarafından kavramsallaştırılan ilk bireyselleşme (first individuation) dönemi üçüncü yaşın sonuna doğru tamamlanmaktadır (akt., Muuss, 1988). Birinci bireyleşmenin sonunda çocukta “nesne sürekliliği” gelişmekte, çocuk dış dünya ve kendisi ya da kendisiyle annesi arasında ayırım yapabilmektedir. Birinci bireyleşme dönemi çocukla anababa arasındaki farklılaşma sürecine katkıda bulunmakta ve annenin somut fiziksel varlığından bireyselleşmeyi (bağımsızlaşmayı) sağlamaktadır. Bu sürecin sonunda anne figürü içselleştirilmektedir. Ancak ikinci bireyselleşme döneminde çocuk içselleştirilmiş olan anne objesinden kopmaktadır ya da bağımsızlığını kazanmaktadır (Blos, 1979). Anababa kontrolünden ve içselleştirilmiş anababa imgesinden bağımsızlaşmayı sağlayan bireyselleşme süreci anababanın ergen tarafından daha gerçekçi bir biçimde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu sürecin temel sonucu ergenin benlik ve kimlik gelişimine yaptığı katkıdır. Ergenin bireyselleşme süreci kişisel, sosyal ve cinsel kimliğinin oluşmasına katkıda bulunmaktadır.

Psikanalitik kuramcılardan olan Jung (1968) doğuştan geldiğine ve bireyin kendisini gerçekleştirmeye ve mükemmelliğe ulaşma yönünde güdüleyici olan evrensel bir benlik tanımı ortaya koymuştur. Jung bilinç ve bilinçaltı öğelerini birleştiren orta noktayı “benlik” (self) olarak adlandırmış ve onu bireyleşmenin son noktası olarak nitelendirmiştir (Jung, 1968). Jung’a göre bireyleşme süreci, doğal bir süreçtir ve fiziksel gelişim ile birlikte ortaya çıkmaktadır. İnsan doğasındaki bu süreç, kendiliğinden doğal bir şekilde ortaya çıkabileceği gibi, aynı zamanda kalıtım, aile, çevre gibi bazı etmenlere bağlı olarak engellenebilmektedir.

Burada psikanalitik kuramcılarının ortak yönü ister aileden ayrışma isterse bireyleşme olarak ele alınsın bu sürecin organizmanın gelişimine bağlı bir süreç olduğunun vurgulanmasıdır. Buna bağlı olarak da ergenin aileden ayrışma ya da bireyselliğini kazanma sürecinde ailesiyle yaşadığı çatışmalar normal hatta ergenin bu süreci başarıyla tamamlayabilmesi için gerekli görünmektedir. Gençler aileden bireyselliğini kazanarak aile dışında sosyal ilişkiler kurmaya başlamaktadır.

b) Kendi Davranışlarını Yönetmeyi Vurgulayan Yaklaşımlar

Kendi davranışlarını yönetmeyi vurgulayan yaklaşımlar özerklik gelişimini içsel süreçlerle ilişkili görmektedir. “Öz Belirleme Kuramı” (Deci ve Ryan,

2000) ve Bandura’nın öz yeterlilik kavramı (Bandura, 1997) bu bakış açısını destekleyen yaklaşımlardır. Benlik ve güdülenmeyi vurgulayan öz belirleme kuramı özerklik gelişimini içsel süreçlerle ilişkili görmektedir. Kurama göre özerk olmanın anlamı kişinin kendi eylemlerini kendisinin başlatması ve düzenlenmesidir.

Öz belirleme kuramında (Deci ve Ryan, 2000) özerklik temel bir gereksinimdir ve kişi kendi eylemlerinin kaynağı olarak kendini gördüğünde bu gereksinim karşılanmaktadır. Kuramda, bireyleri kendi eylemlerinin başlatıcısı olma yönünde güdüleyen içsel bir gereksinimden söz edilse de diğerleri ile olan ilişki biçimlerinin özerkliğin gelişimini desteklediği vurgulanmaktadır. Kuramda aileden ayrılma, bağımsızlaşma, aileyle çatışma özerklik gelişimi için gerekli görülmezken, tersine sosyal ilişkilerin özerklik gelişimindeki rolü üzerine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca belirli eylemler için kontrol edilmek, zorlanmak ve yönlendirilmek özerkliğin karşıtı olarak görülmektedir (heteronomy) (Deci ve Ryan, 2000).

c) Sosyal İlişkileri Vurgulayan Yaklaşımlar

Ergenlikte özerklik öncelikle anababa ilişkilerinde değişimlerle kendini göstermektedir. Bu nedenle ergenlikte özerklik belki de en çok anababa ilişkileri kapsamında ele alınmaktadır. Özerklik gelişimi ile ilgili klasik yaklaşımların aileden kopma, ayrışma ve bireyleşmeyi vurguladığı, daha güncel yaklaşımların ise bağıllık ve özerkliğin birlikteliğinin üzerinde durduğu daha önce belirtilmişti. Özerklik gelişimine ilişkin bu kavramsal değişim oldukça önemlidir. İnsanın bağımsızlığını anlamaya yönelik ilk çalışmalar özerkliğin daha çok aileden kopuş yönüne odaklanmışken daha sonra bağlanma ile bağımsızlığın birlikte var olan ve gelişen özellikler olduğu anlaşılmaya başlanmıştır (Bowlby, 1981; Kağıtçıbaşı, 1996, 2000, 2007).

Bağlanma anne baba ya da bakıcı ile çocuk arasındaki duygusal bağı ifade etmektedir (Ainsworth, 1972). Özerklik gelişiminin temelleri ile ilgili bağlanma kuramı incelendiğinde bağlanma ilişkisinin temel kazanımının çocuğun keşif davranışında (özerklik) temel bakım veren kişiyi güven temeli olarak kullanması olduğu dikkati çekmektedir. Bağlanma ve keşif sistemlerinin birbirini dengelediği söylenmektedir. Çocuk bağlanma gereksinimi karşılandığında ve bakım veren kişi gerektiğinde ulaşılabilir olduğunda çevreyi keşfetme arayışına girmektedir. Kısa dönemde bağlanma ve keşfetme birbirine karşıt gibi görünse de uzun dönemde birbirini tamamlayıcıdır; bağlanma çevreyi keşfetmek için gerekli olan güveni sağlamaktadır. Bağlanma

kuramcılarını keşfetme davranışını özerkliğin ilk göstergeleri olarak görmekte ve bağlanma ve özerklik arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedirler (Bowlby, 1988). Ayrıca bağlanma kuramı ile ilgili kültürlerarası çalışmalar duyarlılık ve ilginin güven oluşturmada ve güvenli bağlanmanın özerkliği de kapsayan sosyal yetkinlik üzerindeki olumlu etkisini göstermiştir (Posada, Jacobs, Richmond, Carbonell, Alzate, Bustamante ve Quiceno, 2002). Bağlanma kuramına göre çocukla anne baba ya da bakım veren arasındaki sıcaklığa, yakınlığa, desteğe dayalı nitelikli ilişki çocukta hem köklerin hem de kanatların gelişmesini sağlamakta ve bunlar birbirini desteklemektedir. Bir başka ifadeyle, annenin bebeğin gereksinimlerine tutarlı, uygun ve duyarlı bir şekilde tepki vermesi çocukta anneye ve diğer insanlara karşı bir güven oluşturmada, bu da özerkliğin önemli bir parçası olan çocuğun keşif davranışları için kendine güvenin gelişimine katkı sağlamaktadır. Yukarıdaki açıklamalarda bağlanma, güven ve özerklik ya da anababa çocuk arasındaki bağ ve özerklik arasında olumlu ilişkiye vurgu yapıldığı görülmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan genel olarak üç yaklaşımın birbiriyle çatışmaktan çok özerklik gelişiminin farklı yönlerine vurgu yaptığı görülmektedir. Psikanalitik kuramdan farklı olarak diğer bakış açıları özerkliğin sosyal bağlamdan kopuk olamayacağı, özerk eylemlerin başkalarıyla ve özellikle anababa ile olan yakın, destekleyici sosyal ilişkiler sonucu gelişeceğini ileri sürmektedir. Aileden uzaklaşmak yerine aile arasındaki güçlü duygusal bağların, yönlendirme ve kontrol içermeyen anababalık biçimlerinin özerkliği desteklediği sıklıkla vurgulanmaktadır (Ryan ve Lynch, 1989). Burada anababanın çocuk yetiştirme biçimleri özerkliğin gelişimi üzerinde etkisi olan önemli bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır.

d) Çocuk Yetiştirme ve Özerklik

Kuşkusuz anababalar dışında, akranlar, okulda öğretmenler de özerkliğin gelişiminde önemli bir etkiye sahiptirler. Ancak bütün bunlar arasında anababaların, çocuk yetiştirme biçimleri ya da anababalık davranışları (örneğin ilgileri ve kontrolleri) aracılığıyla önemli bir etkiye sahip oldukları görülmektedir (Kağıtçıbaşı, Sunar ve Bekman, 2001). Anababanın çocuk gelişimi üzerindeki etkisini göstermek için çeşitli kavramsallaştırmalar ortaya atılmıştır. Bunlardan en çok araştırma konusu yapılanı da çocuk yetiştirme biçimleridir. Farklı araştırmacılarca aynı anlama gelen farklı kavramlar kullanılsa da, çocuk yetiştirme biçimleri iki temel boyuta dayanılarak sınıflandırılmaktadır: **anababa kabulü ve anababa kontrolü**. İlk boyut anababalar

ve çocukları arasındaki duygusal bağa, ikincisi ise anababaların çocuklarını kurallara, sosyal normlara uymasını sağlamada ve sosyal uyumlarını artırmada üstlendikleri etkin role işaret etmektedir.

Bu konudaki öncü çalışmalarında Baumrind (1971), çocuk yetiştirme sürecinde anababaların çocuklarına karşı olan tutum ve davranışlarını çocuk yetiştirme biçimi olarak adlandırmış ve üç temel çocuk yetiştirme biçimi ileri sürmüştür: otoriter ya da yetkeci (authoritarian), açıklayıcı otoriter ya da yetkili (authoritative) ve izin verici (permissive). Baumrind' den sonraki araştırmacıların da büyük ölçüde benzer bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Örneğin, Maccoby ve Martin (1983) çocuk yetiştirme biçimlerinin altında "duyarlılık" (responsiveness) ve "talepkarlık" (demandingness) olmak üzere iki temel boyut yattığını ileri sürmüştür. Maccoby ve Martin bu boyutlara dayanarak otoriter, açıklayıcı otoriter, izin verici şımartan (permissive indulgent) ve izin verici ihmalkar (permissive neglecting) olmak üzere dört çocuk yetiştirme biçimi ortaya koymuştur. Otoriter çocuk yetiştirme biçimi kabul ve ilginin düşük, denetim ve kontrolün ise yüksek olduğu biçimdir. Otoriter anababaların çocuklarından itaat bekledikleri çocuklardan söylenen her şeyi sorgulamadan kabul etmelerini bekledikleri; aile içinde katı kurallar olduğu ve kurallarla ilgili çocuklara açıklama yapılmadığı, koyulan kurallara çocuklarının uymasını ve koşulsuz itaat etmesini bekledikleri belirtilmektedir (Darling ve Steinberg, 1993). Bu tür anababaların çocukların gereksinimlerine çok duyarlı olmadıkları ve çocuklarının özerkliklerini desteklemedikleri belirtilmiştir (Barber, 1996; Baumrind, 1991; Vansteenkiste, Zhou, Lens ve Soenens, 2005). Bu ailelerde özerklikten çok itaat ve bağımlılık ön plandadır. Kağıtçıbaşı (2000) anababaların uyguladıkları kontrolü ya da çocuklarının özerkliğini ne kadar destekleyip desteklemeyeceklerini sosyo-ekonomik temellere dayandırdığı "Aile Değişim Modeli"nde çocuk yetiştirme biçimine göre çocukların özerklik gelişimlerinin nasıl şekilleneceğini ortaya koymuştur. Buna göre otoriter çocuk yetiştirme biçimi Kağıtçıbaşı (2000) tarafından ileri sürülen karşılıklı bağımlılık aile modeli içinde yer almaktadır. Bu modele göre ailenin devamlılığı için çocuğun bağımlılığı önemlidir. Burada anababanın kontrol ağırlıklı çocuk yetiştirme biçimi çocukta özerklik gelişimini sınırlandırmaktadır.

Açıklayıcı otoriter çocuk yetiştirme biçiminde hem denetim/kontrol hem de kabul/ilgi vardır ve bu ailelerde iki boyut dengelenmektedir. Bu yetiştirme biçiminin egemen olduğu ailelerde aile içinde verilen kararlarda çocukların da görüşleri alınır, bu ailelerde kontrol vardır ancak aynı zamanda çocukların

özerklikleri desteklenmektedir (Baumrind, 1971; Darling ve Steinberg, 1993). Çocuk yetiştirme biçimleri üzerine yapılan çalışmaların sonuçları genel olarak demokratik tutumu benimseyen anababaların çocuklarının bağımsız, kendini iyi ifade edebilen çocuklar olduğunu göstermiştir (Baumrind, 1991; Yılmaz, 2000). Kağıtçıbaşı (2000)' nın bağıllık kültürüne sahip gelişmiş ve kentleşmiş bölgelerde daha yaygın olduğunu söylediği karşılıklı duygusal bağıllık aile modelinde çocuk yetiştirmede hem anababa kontrolü ve aileye bağıllık vurgulanmakta, hem de çocuğun özerkliği desteklenmektedir.

İzin verici şımartan anababalar çocuklarına karşı sıcak, ilgili davranırlar ancak bu ailelerde kontrol ve denetim çok düşüktür (Steinberg, Lamborn, Darling, Mounts ve Dornbusch, 1994). Bu anababalar çocuklarının bütün konularda kararlarını kendilerinin vermelerine izin verirler. Kağıtçıbaşı (2000) refah düzeyi yüksek, kentleşmiş ve sanayileşmiş toplumlarda görüldüğünü belirttiği bağımsızlık aile modelinde izin verici çocuk yetiştirme biçiminin görüldüğünü belirtmiştir ve bu ailelerdeki sosyalleşme değerleri ve aile etkileşimi çocuğun bağımsızlığının desteklenmesini ve bu da çocukta özerklik gelişimini doğurmaktadır.

Yukarıda açıklanan çocuk yetiştirme biçiminin hangisinin daha yaygın olacağı ya da ailenin kullandığı kontrole çocuklarının özerkliklerini ne kadar destekleyeceği bireyci ve toplulukçu kültürlerin çocuktan istenen bağımlılık ve bağımsızlık düzeyi açısından birbirinden farklılaşmasına dayanmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1997). Bireyciliğin egemen olduğu toplumlarda çocuk yetiştirmede bağımsızlık önemli iken, toplulukçu değerlerin önemli olduğu toplumlarda çocuğun bağımlılığı daha ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'de yaşayan ergenlerin ne kadar özerk oldukları, özerkliğin onlar için ne kadar önemli olduğu ve ailelerin bu konudaki desteği ve bunların psikolojik sağlıkları için sonuçları nelerdir? Sorularına cevap verebilecek yeterince çalışma bulunmamaktadır. Ancak, sınırlı sayıda olsa da Türk insanının tutumlarda, değerlerde ve özellikle benlik tanımlamalarında giderek daha fazla bireyci olduğu gösteren araştırma sonuçları bulunmaktadır (Çileli, 2000; Göregenli, 1995, 1997; Karakitapoğlu-Aygün, 2002). Türkiye'de değerlerle ilgili bazı çalışmalarda da özerklik, başarı, kendini geliştirme, bireyci değer alanlarında en çok vurgulanan değerler olarak bulunmuştur (Karakitapoğlu-Aygün ve İmamoğlu, 2002; İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygün, 1999). Ayrıca, Onur (2007) Türk toplumu için "...çocukluk tarihinin her zaman tam bir itaat ve bağımlılık tarihi" olup olmadığı ya da Türk toplumunda çocukların özerkliklerinin desteklenip desteklenmediği ile ilgili

izlerin olup olmadığı sorularının önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu soruların yanıtları tam olarak bilinmemekle birlikte Onur (2007) anılara dayanılarak çocukluğun tarihini incelediği çalışmasında 20.yy' lın ilk yarısında özellikle kırsal kesimde doğmuş önemli yazarların, şairlerin ve bilim adamlarının anılarında direnme ve üstesinden gelme gücünü ifade eden yılmazlığa, kendi ayaklarının üzerinde durabilme ve kendi kararlarını alabilmeyi ifade eden özerkliğe sıklıkla rastlandığını vurgulamaktadır. Geçmişte bu örneklere rastlamakla birlikte Türk toplumunda kentleşme ve refahın artması ile birlikte gündelik yaşam değişmekte ve bu değişimlerin çocukları ne kadar ve nasıl etkiledikleri araştırılmamaktadır (Onur, 2007). Araştırma konusundaki bu eksiklikler Türkiye'deki çocukların ve gençlerin özerklikleri ve bağımsızlıkları konusunu tam olarak anlamamızı güçleştirmektedir.

Sonuç olarak, psikanalitik kuramın öncülleri ve o geleneği sürdüren kuramcılar bireyleşmeyi vurgulamışlar ve gelişimsel olarak bireyleşmenin önemi üzerinde durmuşlardır. Özerk olma psikanalitik kuramcılar tarafından sağlıklı gelişimin öncülü olarak görülmektedir ve bu bakış açısı alanda genel kabul görmektedir. Burada vurgulanması gereken önemli nokta bu süreçte anababa ve ergen arasındaki ilişkilerin duygusal niteliğinde nasıl bir değişimin olduğudur. Psikanalitik kuramlar ergenin özerklik çabaları üzerinde durmuş ancak kuramda duygusal ilişkilerin niteliğinde yaşanan değişime çok fazla odaklanılmamıştır. Ancak daha yakın zamanlarda gerek kuramsal açıdan gerekse görgül açıdan özerklik çalışmalarında anababa ve ergen arasındaki ilişkilerin duygusal niteliğine ya da anababayla ergen arasındaki bağlanma ilişkilerine daha fazla vurgu yapıldığı gözlenmektedir. Bu çalışmalardan özerklik gelişiminin sosyal bağlamdan kopuk olamayacağı, özerk eylemlerin başkalarıyla, özellikle aile ile olan yakın, destekleyici sosyal ilişkiler sonucu gelişeceği görülmektedir (Allen, Hauser, Eickholt, Bell ve O'Connor 1994; Ryan ve Lynch, 1989; Zimmer-Gembeck ve Collins, 2003). Bu alandaki kuramlara ve görgül araştırma bulgularına dayanılarak ergenin hem kendi yaşamı üzerinde daha aktif bir rol üstlenerek hem de gerektiğinde ailesinden destek alabilecek biçimde bağıllık ilişkisini sürdürmesinin gelişimsel olarak uygun olduğu söylenebilir. Bazı araştırma sonuçları da bu yolun ergenlerin psikolojik sağlıkları için önemini ortaya koymaktadır. Örneğin, hem anne babayla olan bağlanma ilişkisinin (Kenny ve Gallagher, 2002; Noom, Dekovic ve Meeus, 1999) hem de özerkliğin (Noom, Dekovic ve Meeus, 1999) ergenlikte psikososyal uyumla ilişkili olduğu gösterilmiştir.

Sonuç

Yukarıda özetlenen kuramsal açıklamalar değerlendirildiğinde ergenlikte özerklik gelişimi ile ilgili zaman içinde birbirinden farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Ancak genel olarak özerklik gelişiminin hem kişilerin kendi içsel süreçleriyle hem de çevreyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Kuramların çoğunluğunda özerklik gelişiminin aile ilişkilerindeki değişimle ilişkilendirildiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle özerklikle ilgili görüşler, aile bağlarından ve kontrolünden kopma görüşünden, aileyle yakın ilişkilerin sürdüğü ortamda özerk olmaya doğru bir değişim yaşamıştır. Aslında bu değişimin Psikanalitik kuramın kendi içinde başlayan değişimin bir sonucu olduğu söylenebilir. Buna göre Psikanalitik kuramın aile bağlarından koparak özerk olma görüşünde aileden uzaklaşmak yerine onlardan bireyselliğini kazanmaya doğru bir değişim yaşadığı görülmektedir. Kuramsal açıdan yaşanan bu bakış açısı değişikliği görgül araştırma bulguları tarafından da desteklenmektedir. Örneğin, anababa ergen ilişkileri üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda ergenlik döneminde anne baba ergen ilişkilerinde bir çözülme ve çatışmadan çok uyumun hakim olduğu gösterilmiştir (Steinberg, 1999).

Özerklikle ilgili kişilerarası ilişkileri öne çıkaran bakış açısına göre ergenlik döneminde aile ilişkilerinde önemli değişimler olmaktadır ancak bu değişim aileyle ilişkilerden kopmayı içermemektedir. Bu bakış açısına göre geleneksel "fırtına ve stres" görüşü ve aileden tamamen kopmanın ergenlik dönemi için normatif olduğu görüşleri yeterince araştırma bulgusu tarafından desteklenmemektedir. Bunun yerine gerek psikolojik boyutta ele alındığında ergenlerin aileleri ile duygusal ilişkilerine zarar vermeden de özerk olabilecekleri; gerekse kültürel ve bağlamsal açıdan ele alındığında özerklik ve ilişkiselliğin bir arada olabileceği sıklıkla vurgulanmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1996, 2000, 2005, 2007). Ayrıca Onur (2007) hem özerkliğin hem de ilişkiselliğin bir arada var olabileceği ile ilgili model oluştururken tarihsel bakış açısının da çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Batı kültüründe bağımsızlığın sanayi devriminden önce de önemli bir değer olduğu varsayımı doğru ise Türk toplumunda da bağımsızlık ve özerklikle ilgili geçmişte bazı ipuçlarına ulaşılabilir.

Ayrıca çalışmalara göre özerklik gelişimi kültürler arasında farklılık gösterebilir ve bunun da temelde o toplumda önemli olan değerleri yansıttığı söylenebilir. Çalışmalarda özerklik gelişimi genellikle iki boyutlu (özerk ya da bağımlı) olarak ele alınmakla birlikte, son zamanlarda özerklik gelişimi açısından aynı kültür içinde ya da kültürler arasında farklı gelişimsel

yolların olabileceği görülmektedir. Buraya kadar yapılan kavramsal tartışmalar ve ortaya konan görgül bulgular belirli bir kültürde gençlerin özerk olup olmamalarının yanında özerkliğin nasıl geliştiğinin gösterilmesinin gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Özerklik gelişiminin genel anlamda o toplumdaki önemli kültürel değerler tarafından (kültürel düzeydeki bireycilik ve toplulukçuluk kültürel değer yönelimleri), daha özeldense o kültürel değerlerin anababanın çocuk yetiştirme biçimleri ile çocuklara aktarılması sonucu belirlendiği anlaşılmaktadır.

Özerkliğe verilen önem ve sonuçlarının kültürlerarası düzeyde yaygın olarak araştırılmadığı, özerkliğin farklı kültürlerde çalışılmasının daha yeni başladığı ve batılı olmayan kültürlerden bu konuda yeterli sonuçlar bulunmadığı belirtilmektedir (Zimmer-Gembeck ve Collins, 2003). Ancak özerkliğin yalnızca sanayileşmiş batı toplumlarında yaşanan bir olgu olduğu, sanayileşmemiş doğu toplumlarına uygun olmadığı ile ilgili genellemeler sorgulanmakta ve özerkliğin gelişim sürecinin kültürler arasında ve aynı kültür içinde farklılaşabileceği kabul edilmektedir. Ayrıca bireyci değerlerin Batıda sanayi devriminden önce var olduğu görüşüne dayanılarak özerkliğin geleneksel toplumların da geçmişinde yaşanabilecek bir olgu olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin, Türk toplumunun geçmişinde de özerklikle ilgili bulgulara anı yazılarında sıklıkla rastlandığı vurgulanmaktadır (Onur, 2007). Kültürel farklılık tartışması özerkliğin varlığı ya da yokluğundan çok nasıl kazanıldığı üzerine yapılmaktadır. Genel olarak toplulukçu bir kültür olarak nitelenen toplumumuzda özerklik gelişimi ile ilgili daha fazla araştırma yapılması küreselleşmenin de etkisiyle dünyadaki değişimlerin kültürümüz üzerindeki etkilerinin neler olduğunu ortaya koyma anlamında gereklidir. Ayrıca, bu değişimlerin kızları ve erkekleri farklı şekillerde etkileyip etkilemediği ile ilgili de yeterince araştırma sonucuna rastlanamamıştır. Erkeklerin özerkliğinin daha çok desteklediği yönünde genel bir kanı olmakla birlikte gelecek araştırmalarda cinsiyet farklılıklarının araştırılmaya devam edilmesi yararlı olabilir. Ayrıca özerklik gelişiminin kızlar ve erkekler için ayrı ayrı gelişim seyri, aile ilişkilerinde yaşanan değişimler ve tüm bu değişimlerin gençlerin psikolojik sağlığı üzerine etkileri boylamsal çalışmalarda ele alınabilir.

Özerklik bazı kuramcılarının ileri sürdüğü gibi doğuştan gelen temel bir gereksinim olsa bile (Ryan ve Deci, 2000), özerkliğin gelişiminin bazı sosyo-kültürel etmenlere bağlı olduğu söylenebilir. Türkiye aile, akraba ve komşularla yakın ilişkileri içeren kişilerarası ilişkilerin önemli olduğu bir ülke olarak sınıflandırılmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1984). Bu geleneksel toplumsallaşma süreci aile

bütünlüğünü, ilişkilerde uyumu ve yakınlığı, sadık olmayı ve yükümlülüklerini yerine getirmeyi vurgulamaktadır. Ancak küreselleşmenin etkisiyle Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısında bazı değişimlerin yaşandığı söylenebilir. Türkiye'de değerlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda özerklik ve bireyselleşmenin giderek önemini arttığı (Çileli, 2000; Göregenli, 1995; Karakitapoğlu-Aygün, 2002) daha önce vurgulanmıştı. Türkiye'nin toplumsal kültürel ortamında yaşanan bu değişimlerin gençlerin özerklik gelişimlerinde değişimler ortaya çıkarması beklenebilir. Toplumsal değişimler bağlamında da Türkiye'de gençleri anlamak amacıyla özerklik konusunda daha fazla çalışma yapılmasına gereksinim bulunmaktadır. Özellikle kırsal kesim gençlerinin

sosyal bilim araştırmalarında genel olarak ihmal edilmekte olduğu gerçeği karşısında yapılacak olan çalışmalara kırsal kesim gençliğinin dahil edilmesi gerekliliği de ortadadır.

Ergenlerin özerklik gelişimleri ile ilgili bilimsel bilgilere sahip olmak okullarda onlara yönelik karar alma, hayır diyebilme, öz belirleme, girişkenlik, aile ya da anababa ergen ilişkileri gibi alanlarda yapılacak psikolojik yardım çalışmalarının planlanmasında yararlı olabilir. Anababaların sağlıklı ergen gelişimi ve bunun nasıl sağlanabileceği gibi konularda bilgiye gereksinim duydukları belirtilmektedir (Steinberg, 2001). Bu nedenle özerklikle ilgili süreçlerin incelenmesi ergenlere ve ailelerine ruh sağlığı ve danışma hizmeti verenler için önemli bilgiler sağlayabilir.

Kaynaklar

- Ainsworth, M. D. S. (1972). Attachment and dependency: A comparison. In J. L. Gewirtz (Ed.), *Attachment and dependency* (pp. 97-137). Washington, DC: Winston & Sons.
- Allen, J. P., Hauser, S. T., Eickholt, C., Bell, K. L., ve O'Connor, T. G. (1994). Autonomy and relatedness in family interactions as predictors of negative adolescent affect. *Journal of Research on Adolescence*, 4, 535-552.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4, 1-103.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11, 56-95.
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting neglected construct. *Child Development*, 67, 3296-3319.
- Beckert, T. E. *Fostering autonomy in adolescents: A model of cognitive autonomy and self-evaluation*. Paper presented at the American Association of Behavioral and Social Sciences, February 16, 2005, Las Vegas, Nevada.
- Blos, P. (1979). *The Adolescent Passage*. Madison, WI: International University Press.
- Bowlby, J. (1981). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment* (2nd ed.). New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Brown, B. B., Mounts, N., Lamborn, S. D. ve Steinberg, L. (1993). Parenting practices and peer group affiliation in adolescence. *Child Development*, 64, 467-482.
- Chao, R. K. (1994). Beyond parental control and authoritarian parenting style: Understanding Chinese parenting through the cultural notion of training. *Child Development*, 65, 1111-1119.
- Chirkov, V. I. ve Ryan, R. M. (2001). Parent and teacher autonomy-support in Russian and U. S. Adolescents: Common effects on well-being and academic motivation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 618-635.
- Collins, W. A., Gleason, T. ve Sesma, A. (1997). Internalization, autonomy, and relationships: Development during adolescence. In J. E. Grusec, & L. Kuczynski (Eds.), *Parenting and children's internalization of values* (pp. 78-99). New York: Wiley.
- Cross, S. E. ve Markus, H. R. (1999). The cultural constitution of personality. In L. Pervin & O. John (Eds.), *Handbook of personality* (2, pp. 378-396). New York: Guilford Press.
- Curtis, S. (1992). Promoting health through a developmental analysis of adolescent risk behavior. *Journal of School Health*, 62(9), 417-420.
- Çileli, M. (2000). Change in value orientations of Turkish youth from 1989 to 1995. *The Journal of Psychology*, 134, 297-305.
- Darling, N. ve Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113, 487-496.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1995). Human autonomy: The basis for true self-esteem. In M. Kemis (Ed.), *Efficacy, agency, and self-esteem* (pp. 31-49). New York: Plenum.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227-268.
- Deci, E. L., Schwartz, A., Scheinman, L. ve Ryan, R. M. (1981). An instrument to assess adult's orientations toward control versus autonomy in children: Reflections on intrinsic motivation and perceived competence. *Journal of Educational Psychology*, 73, 642-650.

- Ekşi, A. (1990). *Çocuk, Genç, Anababalar*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Erikson, E. (1969). *Identity, Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Feldman, S. S. ve Rosenthal, D. A. (1991). Age expectations of behavioural autonomy in Hong Kong, Australian and American youth: The influence of family variables and adolescents' values. *International Journal of Psychology*, 26, 1-23.
- Freud, A. (1958). Adolescence. *Psychoanalytic Study of the Child* 13, 255-278.
- Grolnick, W. S. (2003). *The psychology of parental control: How well-meant parenting backfires*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Grotevant, H. D. ve Cooper, C. R. (1985). Patterns of interaction in family relationships and the development of identity exploration in adolescence. *Child Development*, 56(2), 415-428.
- Göregenli, M. (1995). Kültürümüz açısından bireycilik-toplulukçuluk eğilimleri: Bir başlangıç çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10, 1-14.
- Haworth, J. G. ve Conrad, C. F. (1995). Master's education in the United States: A contemporary portrait. In: P. M. Nerad, R. June, & D. S. Miller (Eds.), *Graduate education in the United States* (Vol. 2, pp. 263-282). New York: Garland.
- Hill, J. ve Holmbeck, G. (1986). Attachment and autonomy during adolescence. In G. Whitehurst (Ed.), *Annals of child development*. Greenwich, CT: JAI.
- İmamoğlu, E. O. ve Karakitapoğlu-Aygün, Z. (1999). 1970'lerden 1990'lara değerler: Üniversite düzeyinde gözlenen zaman, kuşak ve cinsiyet farklılıkları. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14(44), 1-22.
- Jung, C. G. (1997). *Analitik Psikoloji* (çev. Ender Gürol). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1984). Socialization in traditional society: A challenge to psychology. *International Journal of Psychology*, 19, 145-157.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). Özerk-ilişkisel benlik: Yeni bir sentez. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11, 36-44.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1997). Individualism and collectivism. In J.F. Berry, M.H. Segall, C. Kagitcibasi. (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (pp.1-49). London: Allyn and Bacon.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). *Kültürel psikoloji: Kültür bağlamında insan ve aile*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Family, self, and human development across cultures, theory and applications* (2nd ed.). London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kağıtçıbaşı, Ç., Sunar, D. ve Bekman, S. (2001). Long-term effects of early intervention: Turkish low-income mothers and children. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 22, 333-361.
- Karakitapoğlu-Aygün, Z. (2002). *Self-construals, perceived parenting styles and wellbeing in different cultural and socio-economic contexts*. Unpublished doctoral dissertation. Middle East Technical University, Ankara, Turkey.
- Karakitapoğlu-Aygün, Z. ve İmamoğlu, E. O. (2002). Value domains of Turkish adults and university students. *The Journal of Social Psychology*, 142, 333-351.
- Kenny E. M. ve Gallagher L. A. (2002) Instrumental and social/relational correlates of perceived maternal and paternal attachment in adolescence. *Journal of Adolescence*, 25, 203-219.
- Kurdek, L. A. ve Fine, M. A., & Sinclair, R. J. (1995). School adjustment in sixth graders: Parenting transitions, family climate, and peer norm effects. *Child Development*, 66, 430-445.
- La Guardia, J. G., Ryan, R. M., Couchman, C. E. ve Deci, E. L. (2000). Within-person variation in security of attachment: A self-determination theory perspective on attachment, need fulfillment, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 367-384.
- Maccoby, E. E. ve Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. H. Mussen (Ed.) & E. M. Hetherington (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (4th ed., pp. 1-101). New York: Wiley.
- Markus, H. R. ve Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- McElhaney, K. B. ve Allen, J. P. (2001). Autonomy and adolescent social functioning: The moderating effect of risk. *Child Development*, 72(1), 220-235.
- Muuss, R. E. (1988). *Theories of Adolescence* (fifth edition). New York: McGraw-Hill.
- Neff, K. D. ve Harter, S. (2003). Relationship styles of self-focused autonomy, other-focused connectedness, and mutuality across multiple relationship contexts. *Journal of Social and Personal Relationships*, 20, 81-99.
- Noom, M. J., Deković, M. ve Meeus, W. H. J. (1999). Autonomy, attachment and psychosocial adjustment during adolescence: A double-edged sword? *Journal of Adolescence*, 22, 771-783.
- Noom, M. J., Dekovic, M. ve Meeus, W. (2001). Conceptual analysis and measurement of adolescent autonomy. *Journal of Youth and Adolescence*, 30, 577-595.
- Onur, B. (2007). *Çocuk tarih ve toplum*. İmge kitabevi yayınları: Ankara.
- Özdemir, Y. (2009). *Ergenlik döneminde benlik kurgusu gelişiminin kültür ve aile bağlamında incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Paikoff, R. L. ve Brooks-Gunn, J. (1991). Do parent-child relationships change during puberty? *Psychological Bulletin*, 110(1), 47-66.

- Posada, G., Jacobs, A., Richmond, M., Carbonell, O. A., Alzate, G., Bustamante, M. R. ve Quiceno, J. (2002). Maternal caregiving and infant security in two cultures. *Developmental Psychology*, 38(1), 67-78.
- Ryan, R. M. (1993). Agency and organization: Intrinsic motivation, autonomy and the self in psychological development. In J. Jacobs (Ed.), *Nebraska symposium on motivation: Developmental perspectives on motivation* (Vol. 40, pp. 1-56). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Ryan, R. M. ve Lynch, J. H. (1989). Emotional autonomy versus detachment: Revisiting the vicissitudes of adolescence and young adulthood. *Child Development*, 60, 340-356.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68-78.
- Sessa, F. M. ve Steinberg, L. (1991). Family structure and the development of autonomy during adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 11(1), 38-55.
- Ryan, R. M., ve La Guardia, J. G. (2000). What is being optimized over development?: A self-determination theory perspective on basic psychological needs across the life span. In S. Qualls & N. Abeles (Eds.), *Psychology and the aging revolution* (pp. 145-172). Washington, DC: APA Books
- Sheldon, K. M., Elliot, A.J., Kim, Y. ve Kasser, T. (2001). What is satisfying about satisfying events? Testing 10 candidate psychological needs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 325-33.
- Steinberg, L. (1999). *Adolescence* (5th ed.). Boston: McGraw Hill.
- Steinberg, L. (2001). We know some things: Adolescent-parent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11, 1-20.
- Steinberg, L. ve Silverberg, S. B. (1986). The vicissitudes of autonomy in early adolescence. *Child Development*, 57, 841-851.
- Steinberg, L., Lamborn, S., Darling, N., Mounts, N., & Dornbusch, S. (1994). Over-time changes in adjustment and competence among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 65, 754-770.
- Vansteenkiste, M., Zhou, M., Lens, W. ve Soenens, B. (2005). Experiences of autonomy and control among Chinese learners. Vitalizing or immobilizing?. *Journal of Educational Psychology*, 97, 468-483.
- Williams, G. C., Cox, E. M., Kouides, R. ve Deci, E. L. (1999). Presenting the facts about smoking to adolescents: Effects of an autonomy-supportive style. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 153(9), 959-964.
- Yılmaz, A. (2000). Anne-baba tutum ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 7(3), 160-172.
- Zimmer-Gembeck, M. J. (2001). Autonomy in adolescence. In J. V. Lerner & R. M. Lerner (Eds.), *Adolescence in America: An Encyclopedia* (pp. 79-83). Denver, Co: Abc Clio.
- Zimmer-Gembeck, M. J. ve Collins, W. A. (2003). Autonomy development during adolescence. In G. R. Adams & M. Berzonsky (Eds.), *Handbook of Adolescence* (pp. 175-204). Oxford: Blackwell.